

in dit nummer:

Onder andere..

- Alles over kerkuilen
- Groendoeners
- Bescherming gierzwaluwen dankzij tellingen
- Het parnassia-landje bij Zwolle
- Insectencursus

Bij de voorplaat: Herfstmonsters, knutselen in de natuur. Foto: Erik Wilbrink

Werkgroepen IVN en KNNV overzicht coördinatoren IVN

Excursies	Ine Reinders 038-4657590
Vogelzangcursus	Ine Reinders 038-4657590
Wilde plantencursus	Marlène Vaessen 0522-241532
Natuurgidsencursus	Alfred v.d. Burgh 06-51414548
Jeugdclub Groendoeners	Maartje Wessels- Wouda 06-24678362
Gezinsactiviteiten	Annet van der Wal 038-4537022
Stands en verkoop	Fenna Westers 038-4224387
Veldlessen	Heike Tack 038-3375757
Bomencursus	vacature
Groen voor Ouderen	Wietske van Santen -de Vries 038-4220450
Scharrelkids	Henriette Maan 038-4447612
Oerschool	Gerda Revenberg 038-4547309

KNNV

Vogelwerkgroep	Jur Furda 038-3858200
Werkgroep Hydrobiologie	vacature
Werkgroep Knoflookpadden	Evert Ruiters 06-10323704
Mossenwerkgroep	Herma Visscher 038-4540282
Plantenwerkgroep	Elja van Dongen 038-3762696
	Brunhilde Reicher 038-4221228
Vleermuizenwerkgroep	Erik van Dijk 06-22441315
Natuurbeschermingscommissie	Dirk Maas 0529-427255
Werkgroep Vreugderijkerwaard	Erik van Dijk 06-22441315

Gezamenlijke werkgroepen

Paddenstoelen	Tineke Burghard 038-4447227
Lezingen & excursies	Dirk Maas, Henk Van Blitterswijk & Erik van Dijk
Insectenwerkgroep	Alfred van der Burgh 06-51414548

Verwante werkgroepen

Stichting Avifauna Zwolle	Jan van Dijk 038-4657050
Zoogdier werkgroep Overijssel	Annelies van der Blij 038-4250968

Van de redactie

Terwijl april duidelijk deed wat hij wilde, begint het er nu op te lijken dat het voorjaar écht begonnen is. Hoewel het 'snachts nog kan vriezen en de ijsheiligen nog niet geweest zijn (natuurlijk wel als u dit ZNT ontvangt), lijkt deze bevrijdingsdag het begin van een zinderende zomer aan te kondigen.

Zowel vanuit het KNNV als vanuit het IVN is er weer genoeg kopij aangeleverd om lekker op de bank of in de zon op het terras bij te lezen wat er het afgelopen half jaar aan activiteiten is geweest, wat er nog allemaal staat te gebeuren en kunt u zich vermaken met interessante verslagen, een paar recensies, een prachtige illustratie van Willemien van Ittersum en een natuurbeleving van Margriet van Kampen.

We besteden aandacht aan het Westerveldse Bos, kerkuilen, gierzwaluwen, insecten en de Groendoeners. Dank voor alle bijdragen. Graag zien we kopij voor het tweede nummer van 2016 tegemoet. Sluiting hiervoor is zondag 18 september.

We wensen u een warme zomer met veel waarnemingen, mooie natuurmomenten en vooral buiten zijn.

Wij wensen u veel leesplezier.

Leander Broere
Jeroen Koot
Gabi Milder
Carin van de Ploeg
Wietske Prummel

zntredactie@live.nl

Inhoudsopgave

Van de redactie.	3
Bescherming gierzwaluwen mede dankzij tellingen. Jan van Dijk	4
Tekening van Willemien van Ittersum.	7
Het parnassia-landje bij Zwolle. Piet Bremer	8
2014: een uitzonderlijk goed jaar voor kerkuilen. Jan van Dijk	21
Recensie "Een jaar met de uil". Carin van de Ploeg	25
Recensie "Het grote buitenboek". Carin van de Ploeg	26
Insectencursus van start. Alfred van der Burgh	27
Groendoeners weer opgestart. Erik Wilbrink	28
Binnenkijken - mijn "natuurmemories". Margriet van Kampen	30
In memoriam Bill van Kessel. Bestuur IVN Zwolle e.o.	31
Nieuwjaarsbijeenkomst op "de Horte". Hans de Jong	32
Terug naar de Oertijd met 'Oer is Stoer' Loes laFaille	34

Bescherming gierzwaluwen mede dankzij tellingen

door Jan van Dijk

Met ingang van 2013 worden in Zwolle weer gierzwaluwen geteld. Dit gebeurt door een groot aantal Zwolse vrijwilligers. Eén van de belangrijkste doelen van de tellingen is deze bijzondere vogelsoort te beschermen, omdat het niet goed gaat met deze soort. Steeds meer broedplaatsen dreigen te verdwijnen door sloop, renovatie en isolatie van gebouwen en woningen.

Er bestaat een wet die onder andere gierzwaluwen en hun broedplaatsen beschermt: de Flora- en faunawet. Dit houdt in dat we broedplaatsen niet zonder meer mogen verwijderen. Daar is een ontheffing voor nodig.

Helaas zijn de afgelopen 10 jaren veel broedplaatsen van de gierzwaluw verdwenen. Dit komt bijvoorbeeld doordat veel daken tegenwoordig zijn geïsoleerd. Hierbij hield men geen rekening met de aanwezigheid van de vogels die onder de dakpannen hun nest bouwen. Overigens kun je dat de meeste mensen niet kwalijk nemen, omdat ze doorgaans helemaal niet in de gaten hebben dat er vogels onder hun dak broeden!

Voor woningbouwverenigingen en projectontwikkelaars, die iets aan hun gebouwen willen veranderen is het verplicht om een omgevingsvergunning te hebben voor de uit te voeren werkzaamheden. In deze vergunning wordt doorgaans ook aangegeven wat te doen met de planten en dieren die in de directe omgeving voorkomen. Een onderdeel hiervan is de zogenaamde 'zorgplicht'. Wij zijn met zijn allen verplicht om voorzichtig om te gaan met wilde planten en dieren en ze niet onnodig te beschadigen in welke vorm dan ook.

Deze plicht geldt voor nagenoeg alle in het wild levende planten en dieren. Alle in Nederland voorkomende vogelsoorten zijn sowieso bij wet beschermd, maar niet iedere soort wordt even streng beschermd. Vogels die erg gehecht zijn aan hun nest en er jaarlijks terugkeren krijgen extra bescherming. Zo zijn er nog andere redenen te bedenken waarom vogels een specifieke beschermingsstatus krijgen.

Gierzwaluwen zijn van die vogels die elk jaar weer terugkeren naar hun oude nestlocatie. Het is dus zaak deze goed te beschermen. Op het moment dat er ergens een nestplaats komt te vervallen door bouw-

Figuur 1: Een van de drie nieuwe studentenflats aan de Burgemeester Roelenweg. In ieder gebouw zijn 18 nestkasten voor gierzwaluwen ingemetseld.
(foto: Jan van Dijk)

Figuur 2: Close-up van een van de studentenflats uit figuur 1. Op deze foto zijn zes nestgaten zichtbaar. (foto: Jan van Dijk)

plannen, dan is men verplicht een ontheffing van de Flora- en faunawet aan te vragen bij de RVO, de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (voorheen AID). De nestlocatie van een gierzwaluw mag alleen verwijderd of ongeschikt gemaakt worden als men alternatieve nestgelegenheden in de directe omgeving aanbiedt en zo zorgt dat de functionaliteit van het leefgebied in tact blijft. Dit is om ervoor te zorgen dat de gierzwaluwstand niet achteruitgaat. De periode in het jaar waarop dergelijke activiteiten dienen te worden uitgevoerd wordt ook in de ontheffing opgenomen.

Het plaatsen van alternatieve nestgelegenheden voor gierzwaluwen gaat in de praktijk helaas niet altijd goed. Vaak weet men niet of en waar zich broedplaatsen bevinden. Formeel moet men dan onderzoek laten doen, maar in de praktijk gebeurt dat lang niet altijd. Daarom is het belangrijk dat natuurorganisaties weten waar de broedplaatsen zitten en aan de bel kunnen trekken wanneer er iets mis lijkt te gaan.

De afgelopen jaren werd dankzij de Stichting Avifauna Zwolle op verschillende plaatsen in Zwolle rekening gehouden met de aanwezigheid van gierzwaluwen. Daarbij werden nestkasten aangebracht in de nieuwbouw of deed men aan plaatsing van nestgelegenheden bij renovatieprojecten. In enkele gevallen ging dit goed en was het aanbrengen van nestgelegenheden onderdeel van het bouwproces. Bij de studentenflats aan de Burgemeester Roelenweg (figuur 1 en 2) werden zelfs meer neststenen geplaatst dan wettelijk geëist werd (doorgaans vervang je elk oud nest door vijf nieuwe nestgelegenheden)!

In 2015 werd door Avifauna Zwolle één keer een melding gedaan bij de RVO. Bij dat bouwproject leek het erop dat er geen vervangende nestplaatsen zouden worden geplaatst. Na tussenkomst van de RVO kwam er uiteindelijk een goede oplossing en werden alsnog nestkasten geplaatst. Enkele voorbeelden van gerealiseerde broedplaatsen voor gierzwaluwen:

Theater De Spiegel	48 neststenen rondom het gebouw
Studentenflats aan de Burgemeester Roelenweg	54 'verborgen' neststenen
De voormalige moskee aan het Assendorperplein	10 nestkasten (figuur 3 en 4)

Figuur 3: De moskee aan het Assendorperplein werd verbouwd tot appartementencomplex. Onder de dakgoot zijn tien nestkasten voor gierzwaluwen geplaatst.
(foto: Jan van Dijk)

Nog te realiseren nestgelegenheden:

Voormalige ziekenhuis Weezenlanden

50 neststenen worden geplaatst in de nieuw te bouwen woningen

GGD-gebouw aan de Zeven Alleetjes

blijft toegankelijk; zelfs uitbreiding van mogelijkheden

Kraanbolwerk

voorstel om 100 neststenen in de nieuwbouw te verwerken

Renovatie in de Pierik

broedplaatsen voor gierzwaluw en huismus

Renovatie Wipstrik

broedplaatsen voor gierzwaluw en huismus

Dankzij de telgegevens is het mogelijk om bij bouwplannen de opdrachtgever of eigenaar te wijzen op de aanwezigheid van gierzwaluwen. Zo kunnen tijdig maatregelen worden genomen. Uiteraard geeft de Stichting Avifauna Zwolle desgewenst advies om samen tot goede oplossingen te komen.

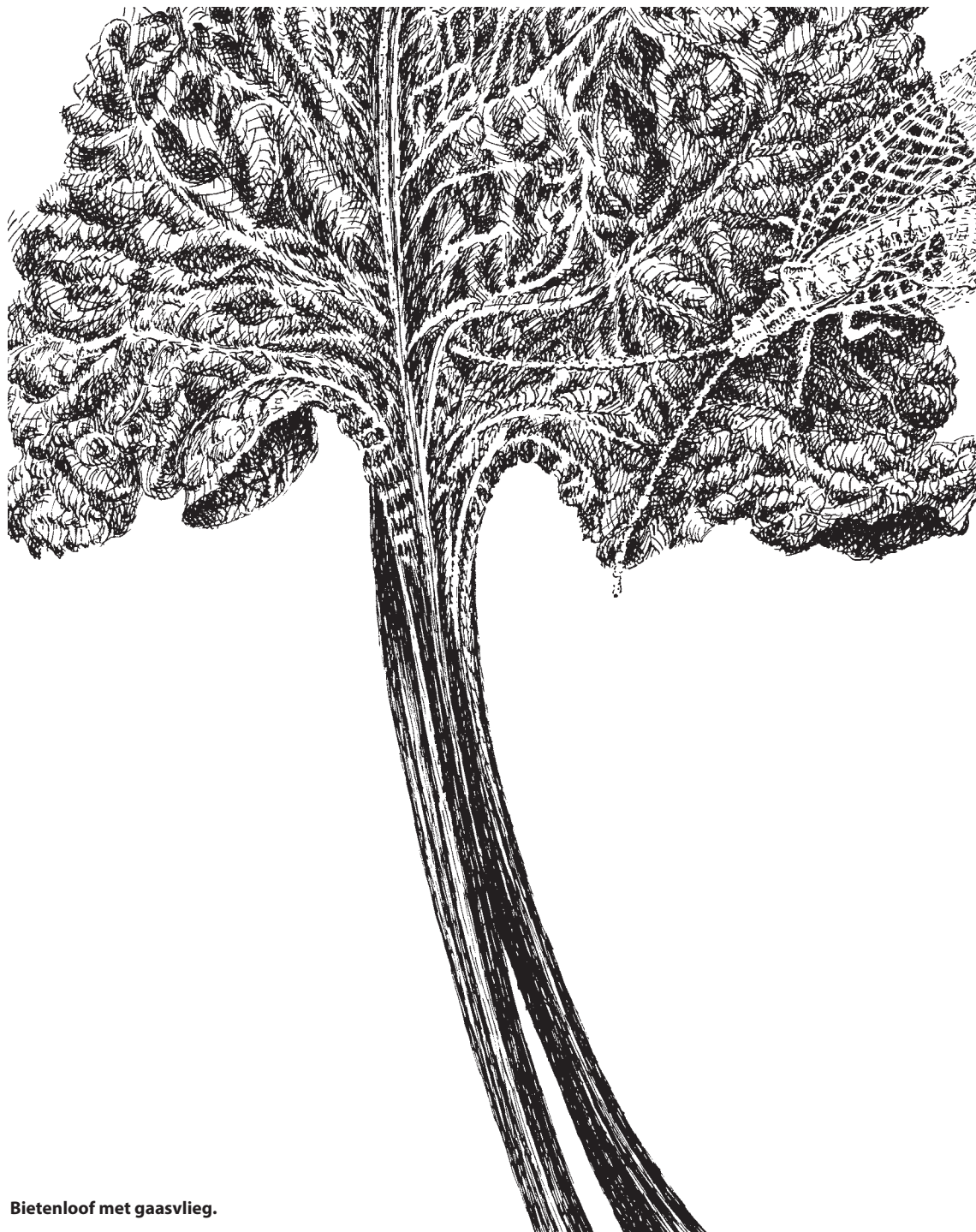
In 2016 krijgen de gierzwaluw tellingen een vervolg. We tellen weer verder in de wijken waar we al telden, maar hopen dat meer mensen zich aansluiten en enkele avonden mee gaan tellen. Vooral in de wijken Veerallee, Veemarkt, Dieze West en Holtenbroek is van veel straten nog niet bekend of er gierzwaluwen broeden.

Het zou daarom heel fijn zijn als meer mensen zich aansluiten bij de huidige pool van vrijwilligers. Hebben gierzwaluwen ook jou interesse en wil je misschien zelfs mee gaan tellen? Dan kun je je aanmelden via: info@avifaunazwolle.nl. Het tellen van gierzwaluwen doen we doorgaans in de avonden tot net voorbij het schemermoment. Heb je een hekel aan slecht weer? Geen probleem. Dan zoeken we niet naar gierzwaluwen, want dan vliegen ze niet of nauwelijks. Alleen op mooie zomeravonden staan wij met vrijwilligers in de lucht en onder de daken te turen. Als je je aanmeldt, word je opgenomen in de mailgroep en krijg je te horen wie, waar, wanneer op zoek gaat naar deze prachtige vogels. Heb je zin en tijd, dan kun je meegaan. Heb je nog weinig kennis van gierzwaluwen? Geen probleem. We koppelen je aan reeds ervaren tellers. Vanaf eind april gaat het in Nederland, en dus in Zwolle, weer los! We hopen dat je van de partij zult zijn.

Figuur 4: Close-up van het appartementencomplex aan het Assendorperplein. De nestkasten zijn geleverd in de kleur van de muur, zodat ze niet opvallen. Het zal voor de gierzwaluwen geen probleem zijn deze kasten te vinden. (foto: Jan van Dijk)

Tekening van Willemien van Ittersum

Bietenloof met gaasvlieg.

Het parnassia-landje bij Zwolle: over het inbrengen van plantensoorten in nieuwe natuur

door Piet Bremer

Inleiding

We spreken van `nieuwe natuur` bij natuurgebieden die ontstaan zijn uit bijvoorbeeld een landbouwgebied. Eeuwenlang was het andersom. Natuur werd omgezet naar cultuur: oerbossen werden gekapt en omgevormd naar heiden, hooilanden en akkers, hoogveen werd ontwaterd, bemest en afgegraven. Oernatuur ging daarbij in feite over in wat we halfnatuur noemen. De akkers van een eeuw geleden waren een zee van bloemen en rijk aan akkervogels. De hooilanden van toen komen we nu alleen in natuurreservaten tegen. Bij de omvorming van het huidige cultuurgrasland gaat het vaak om het ontwikkelen van schraallanden, heide of moerasvegetaties. Er ontstaat dus geen oernatuur, maar eerder de halfnatuur van een eeuw geleden.

Het grootschalig omvormen van boerenland naar natuur was mogelijk dankzij een kanteling in denken. Deze heeft te maken met de in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw geconstateerde sterke achteruitgang van de natuur en de biodiversiteit. Het heeft de geesten rijp gemaakt voor een grote tegenactie, een soort groene herleving, die politiek breed werd gedragen. Het leidde in 1990 tot het verschijnen van het Natuurbeleidsplan van de rijksoverheid. Natuurbehoud was ineens niet meer het opkopen van landgoederen, heidevelden en moeras, maar het omvormen van economisch waardevol boerenland naar natuur.

In de jaren negentig was al bekend dat je niet zo maar een intensief gebruikt perceel omvormt naar natuur (Londo, 1997). Bij omvorming ging het vaak om het herstel van de waterhuishouding, dat wil zeggen vernatting, de afvoer van de meststoffen uit de bovenste bodemlaag en het activeren van plantenzaden die nog in de bodem zitten (de zogenaamde zaadbank). Waar tot in de jaren 1930 heide voorkwam, die toen werd ontgonnen en omgevormd naar akkerland, is herstel mogelijk door het afgraven van de meststofrijke, vaak zwarte humusrijke bovenlaag, tot 40 cm of meer diep. Hierdoor kwam de gele schrale zandbodem aan het licht. En als bovendien sloten en greppels worden gedempt, kan het gebied vernatten. Het is daarna afwachten welke planten en dieren gaan verschijnen.

Op menige plek bleken onder een laag van afgegraven zwarte grond zelfs nog zaden van struikheide voort te komen, die kiemden. Ook de zeldzaam geworden stekelbrem bleek langlevende zaden te hebben. Niemand had een herleving van deze soort verwacht. Op andere plekken ging de ontwikkeling erg langzaam, doordat de bodem nog te veel voedingsstoffen bevatte en er pitrus ging domineren, of doordat er geen zaden meer aanwezig waren. Vaak waren plantensoorten - met beperkt vermogen om zaden te verspreiden - in staat de nieuwe plekken op tijd te bereiken. Veel soorten die van belang zijn voor het natuurbehoud hebben deze beperking, zoals gewone vleugeltjesbloem, teer guichelheil en klokjesgentiaan. Uitzaaï van soorten of het uitleggen van maaisel van de gewenste soorten werd geleidelijk minder een taboe. Het bleek een manier om het ontbreken van zaden van deze soorten, de *zaadlimitatie*, op te heffen.

In Overijssel verscheen in 1992 het Beleidsplan Natuur en Landschap (BNLO). Dit was het startschot voor het aanwijzen van duizenden hectares boerenland met als bestemming natuur. Dat ging niet overal van een leien dakje, maar toch is er sindsdien heel veel bereikt. Grote oppervlakten nieuwe natuur werden gerealiseerd in Noordwest-Overijssel, langs de Vecht, en binnen de gemeente Zwolle vooral langs de IJssel bij de dijkverleggingen bij Westenhofte en het Engelse Werk. Grote en kleine projecten werden betaald door rijk en provincie en uitgevoerd door de voormalige Dienst Landelijk Gebied of door ecologische bureaus.

Niet alle natuur die ontstond uit boerenland kwam voort uit het BNLO. Na de wateroverlast in de jaren negentig, toen er in korte tijd veel neerslag viel, begonnen de waterschappen met het maken van opvanggebieden. Ook deze zijn soms verrassend voor de natuur (bijv. Regterkamp). Ook enkele gemeenten namen

initiatieven om nieuwe natuur te maken. Een daarvan is Zwolle, die onder andere in het dal van de Westerveldse Aa, in de wijk de Aa-landen, nieuwe natuur realiseerde. Ook het gebiedje dat in dit verhaal aan de orde komt, het parnassia-landje, is het resultaat van een kleinschalig project. De gemeente kocht het landje aan voor bosaanplant, maar beheert het nu als grasland. Door het afgraven van de bovengrond is het omgevormd naar natuur met voor gemeente en regio grote waarde. Over het resultaat leest u hierna.

Figuur 1: Westerveldse Bos. Het vlakke, zuidelijke deel van het Westerveldse bos met in de witte cirkel de ligging van het parnassia-landje; ten noorden van het fietspad ligt het hoge gedeelte van het Westerveldse bos, op de voormalige vuilstort; het water links is de Westerveldse Kolk.

Parnassia-landje

Het gebied dat onderwerp is van dit artikel is maar klein, 0,2 hectare groot. Het ligt in het vlakke gedeelte van het Westerveldse bos, ten zuiden van de voormalige vuilstort (figuur 1). Het bos werd omstreeks 1990 geplant op boerenland dat eeuwenlang was gebruikt als hooiland, weiland en recenter als maailand (figuur 2). Delen van het gebied bleven echter uitgespaard als grasland, en wel in de vorm van bermen, grasland langs bosranden en als overhoeken. Op een van de locaties liet de gemeente Zwolle in 2002 een strook grasland van 110 bij 18 meter tot 70 cm diep afgraven, van +0,2 m NAP naar -0,5 m NAP. Het idee was dat zich hier langs de sloot een moerasvegetatie zou ontwikkelen die hogerop zou overgaan in een bloemrijk grasland. Maar welke soorten zouden verschijnen of welke plantengemeenschappen zich hier zouden ontwikkelen was lastig te voorspellen. Het gebied dankt zijn naam aan de massale groei en bloei van parnassia (figuur 3a).

Figuur 2a: Het parnassia-landje (zwart omcirkeld) geprojecteerd op de kadastrale kaart van 1832 (geel = hooilanden, groen = weilanden).

Figuur 2b: Het parnassia-landje (zwart omcirkeld) geprojecteerd op de Bonnekaart die situatie van ca. 1900 weergeeft.

Figuur 3: Bijzondere soorten van het parnassia-landje; a. parnassia, b. vetblad, c. armbloemige waterbies en d. teer guichelheil. (foto's: Han Beeuwkes, Piet Bremer, Herma Visscher)

Bodem en waterhuishouding

Voor de ontwikkeling van de flora en de vegetatie zijn bodemsamenstelling, bodemkwaliteit en waterhuishouding essentieel. De bodem van de afgegraven strook heeft een profiel met aan het oppervlak 30 cm zware klei. Daaronder bevindt zich een zandbodem. De zware klei is waarschijnlijk niet het gevolg van natuurlijke afzettingen vanuit het Zwarte Water. Veel kleiafzettingen in onze contreien zijn namelijk ontstaan door mensenhand, waarbij in de winter bij hoog water bewust water vanuit rivieren, weteringen en de Westerveldse Aa over hooilanden werd geleid om slib af te laten zetten. Het was een vorm van natuurlijke bemesting, waarbij boeren hun mest uitspaarden voor akkers en grasland dicht bij huis.

Deze bevoeiing is beschreven voor de Westerveldse Aa (Van den Berg, 1985) en zal in een groot deel van het mondingsgebied van het Zwarte Water zijn uitgevoerd, inclusief het huidige Westerveldse bos. Bevoeiing vond hier plaats op veengrond, die door de inwerking lucht en bacteriën en door klink, doordat veen ontwaterd werd, is verdwenen. De recente afgraving in 2014 naast het parnassia-landje (figuur 4) laat zien dat de bovenzijde van de zandondergrond uit een lichte laag bestaat, een loodzandlaag. Deze wijst erop dat hier enkele duizenden jaren geleden – bij veel lagere waterpeilen dan nu – heide heeft gegroeid.

De slotjes in het Westerveldse bos zijn ijzerrijk door grondwater dat aan het oppervlak komt. Het water is niet alleen rijk aan ijzer, maar ook aan kalk. Op plekken waar grondwater naar boven komt, voorkomt het de verzuring van de bodem. Opvallend is dat de helft van het parnassia-landje na veel neerslag vaak gedurende meer dan een week onder water staat. Dit water is een mengsel van grondwater en regenwater. Uit onderzoek aan trilvenen in Noordwest-Overijssel is bekend dat korte zomerse overstromingen met baserijk en nutriëntarm water de verzuring van de bodem tegenhouden (Mettrop, 2015). Een deel van het gebied heeft waarschijnlijk een baserijke bodem. Echte metingen aan kalk, ijzer of andere nutriënten ontbreken. Voorgaand verhaal is een interpretatie mede gebaseerd op kennis van processen in andere gebieden.

De vroegere situatie

Sinds de bedijking van het Zwarte water in de 12e eeuw hebben hier vrijwel zeker bevoeiingen plaatsgevonden om de hooilanden te bemesten (Van den Berg, 1985). Het perceel met het huidige parnassia-landje was in 1831 in gebruik bij Jannus van Ancum wonende in de Kamperpoort. De percelen noordelijk hiervan behoorden tot Huize Westerveld; die zuidelijk van het landje behoorden aan diverse eigenaren afkomstig uit Zwolle, vooral uit Dieze. Ze moesten zich vaak meer dan 2 km over de Urksteeg verplaatsen om bij deze veldkavels te komen. Mest zullen deze boeren op de akkerpercelen dicht bij de boerderij hebben aangewend (Sterk *et al.*, 1987).

Het perceel met het huidige parnassia-landje was weiland dat in belastingklasse 3 viel; het aangrenzende hooiland viel in klasse 4 (data uit de kadastrale kartering van Nederland, www.hisgis.nl).

Bremer (2014) reconstrueerde de geschiedenis van de Hooislagen, tussen Zwolle en Nieuwleusen, aan de hand van het FLORIVON-bestand en deze belastingklassen. Vochtige hooilanden behoorden vooral tot klasse 3 en nat schraalland (blauwgrasland) tot klasse 4. Dat wijst erop dat ter plekke van het parnassia-landje kletsnatte hooilanden voorkwamen, die niet zo zeer verwant waren aan de buitendijkse Kievitsbloemhooilanden – die tot de klassen 1 en 2 behoorden – maar eerder aan bijvoorbeeld de vegetatie van het ‘hooilandje’ in het Aapark (tabel 1). Begin 20e eeuw heeft David Lako veel gebotaniseerd bij Zwolle. Zijn data zijn opgenomen in het FLORIVON bestand. Uit zijn gegevens blijkt dat in de omgeving van het huidige parnassia-landje schone sloten voorkwamen met krabbenscheer en drijvende waterweegbree, en langs de oevers waterdriblad en wateraardbei. In de hooilanden groeiden onder andere kleine valerian en veenreukgras. Al deze soorten zijn hier nu verdwenen.

Figuur 4: Uitbreiding van het parnassia-landje in 2015, in het eerste jaar na afgraven. Op de overgang van klei (rechts) naar zand is een loodzandlaag te zien, de askleurige baan. Met dit stukje is het parnassia-landje met 800 m² uitgebreid. Het originele parnassia-landje ligt in het verlengde van de uitbreiding. (foto: Piet Bremer)

Gebieden	Vegetaties	n	Min - max	Gem.
IJsseldelta	glanshaver-, grote vossestaarthooilanden	30	1 - 3	2,0
Zwarte Water	kievitsbloemhooilanden	50	1 - 3,5	1,6
Reestdal	dotterbloemhooiland en zeggenmoeras	40	1,5 - 5	2,4
Staphorsterveld –west	blauwgrasland, heischraal grasland	40	4 - 4,5	4,3
Twentse maten	dotterbloemhooilanden, veldrushooiland	70	2,5 - 5	2,5
Hooislagen	vochtig hooiland	40	3 - 3,5	3,5
Parnassia-landje	weiland	1	3	
	aangrenzend hooiland	1	4	

Tabel 1: Klasse-aanduiding voor hooilandpercelen in verschillende delen van Overijssel tijdens de eerste kadastrale kartering in 1809 – 1832 (bron: www.hisgis.nl), n = aantal beoordeelde kadastrale percelen. Min – max = minimale en maximale waarde per perceel. Gem. = gemiddelde waarde. Hoe lager de klasse, des te hoger de opbrengst en kwaliteit van het hooi en des te hoger de fiscale aanslag.

Huidige vegetatie

In het parnassia-landje zijn zes vegetatietypen onderscheiden (figuur 5 en 6).

I. Reukgras – gestreepte witbol-type

Vegetatie met reukgras en gestreepte witbol; maar ook rode klaver, gewone brunel, knoopkruid, smalle weegbree, scherpe boterbloem en veldzuring zijn algemeen. Met relatief veel grote ratelaar. Het type komt op de hogere delen voor, op de afgegraven zware klei (figuur 7a). De vegetatie is nauwverwant met het kievitsbloemhooiland (*Fritallario-Alopecuretum*). Op de binnendijkse klei van het Westerveldse bos komt elders de wilde kievitsbloem voor.

II. Geelgroene zegge-type

Dit is een vegetatie die enkele jaren na het afgraven opviel door de lage bedekking van de kruidige planten. Zelfs na langere tijd (meer dan 10 jaar na afgraven) is een deel van de bodem nog onbegroeid! Geelgroene zegge is hier nu al jaren het meest aanwezig. Het type komt op zandgrond voor op plekken waar het grondwater opstijgt en die elk jaar geheel of deels overstroomd worden na zware regenval. In 13 jaar heeft zich maar een heel dunne humuslaag kunnen ontwikkelen (figuur 7b). Vegetatiekundig gezien behoort het tot de rompgemeenschap geelgroene zegge. Met inbreng van soorten (zie hieronder) heeft het zich tot blauwgrasland (*Cirsio-Molinietum*) ontwikkeld en deels zelfs tot een kalkmoerasvegetatie: de gemeenschap van vetblad en vlozegge (*Campylio-Caricetum dioicae*).

III. Gewoon haarmos-type

Dit betreft een vegetatie met meer dan 90% bedekking van gewoon haarmos, maar ook veel grijs kronkelsteeltje. De zandbodem ligt iets hoger dan het vorige type. In het profiel treedt een sterke ophoping plaats van zuur strooisel dat bestaat uit afgestorven haarmos (figuur 7c). In deze vegetatie vestigde zich de koningsvaren. De vegetatie is in de vakliteratuur beschreven als de rompgemeenschap van gewoon haarmos en is bekend van onder andere veenmosrietland. Bij verdroging kan veenmosrietland kan gewoon haarmos gaan overheersen.

IV. Glanzend veenmos-vegetatie (*Sphagnum subnitens*)

Op één locatie tussen de typen I en III heeft zich een open schrale vegetatie ontwikkeld, waarin glanzend veenmos domineert. Het type laat zich niet plaatsen binnen de landelijke typologie.

V. Pijptorkruid – moeraswederik-type

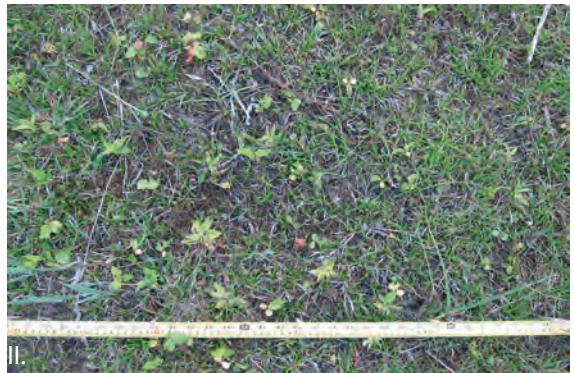
Vegetatie met overwegend pijptorkruid, scherpe zegge, moerasvergeet-mij-nietje en moeraswederik. Maar met ook holpijp en veel egelboterbloem. Het zijn soorten die zich vanuit de natte oever van de aangrenzende sloot hebben verspreid naar het landje. De groeiplaats is jaarrond kletsnat: zowel de gemiddeld laagste grondwaterstand als de gemiddeld hoogste grondwaterstand liggen binnen 20 cm onder het maaiveld. Hij is ook zeer sterk doorworteld (figuur 7d). De vegetatie is verwant aan de gemeenschap van scherpe zegge (*Caricetum gracilis*).

VI. Slootvegetatie

Het betreft een vegetatie met grote egelskop, pijlkruid en zwanenbloem. De vegetatie behoort tot de gemeenschap van pijlkruid en grote egelskop (*Sagittario-Sparganietum*). In het water groeit veel smalle watertest, maar ook waterviolier en moeraswederik.

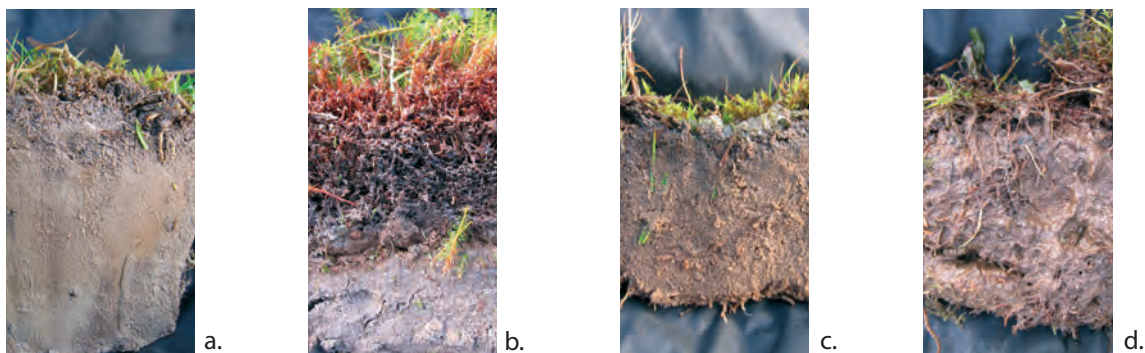

Figuur 5: Vegetatiekaart van het parnassia-landje (kartering 2015). I. Reukgras – gestreepte witbol-type, II. Geelgroene zegge-type, III. Gewoon haarmos-type, IV. Glanzend veenmosvegetatie, V. Pijptorkruid – moeraswederik-type, VI. Slootvegetatie.

Figuur 6: Vier van de zes vegetaties in het parnassia-landje; I. Reukgras – gestreepte witbol-type, II. Geelgroene zegge-type (de lichte rozetten zijn vetblad), III. Gewoon haarmos-type, V. Pijptorkruid - moeraswederik-type.
(foto's bij figuur 6 & 7: Piet Bremer)

Tabel 2 geeft de aantalsontwikkeling van de 16 meest bijzondere soorten gedurende de 13 jaar dat het gebied bestaat. Het gaat om beschermde soorten (rietorchis), soorten van de huidige Rode Lijst (o.a. armbloemige waterbies (figuur 3c)) of van eerdere lijsten (o.a. moeraswolfsklauw) (figuur 8). De kolonisatie gaat in zoverre langzaam dat de eerste twee jaren geen bijzondere soorten verschenen. Draadrus was de eerste (mondelijke mededeling H. Beeuwkes). Het is niet bepaald een makkelijk herkenbare soort. Hij vormt klonen die vooral in de winter worden opgemerkt. De soort moet hier al hebben gestaan voordat de inrichting plaatsvond en heeft waarschijnlijk het gegrave met stukjes wortelstuk overleefd.

Figuur 7: Bodemprofielen (bovenste 20 cm) van de vegetaties in het parnassia-landje. a. Reukgras – gestreepte witbol-type op kleibodem, b. Gewoon haarmos-type zandbodembodem, c. Geelgroene zegge-type op constant vochtige zandbodembodem, d. Pijptorkruid-moeraswederik-type op jaarrond natte, zeer sterk doorwortelde zandbodembodem.

De moeraswolfsklauw was de eerste bijzondere soort die met de wind werd aangevoerd. Het is in Overijssel een van de meest succesvolle soorten op nieuwe natuur op zure, vochtige zandgrond en staat aan het begin van een ontwikkeling richting vochtige heide. De rietorchis verscheen omstreeks het zesde jaar, de koningsvaren in het tiende jaar; de laatste soort kan ook over het hoofd zijn gezien, omdat jaarlijks maaien de plant klein en onopvallend houdt. In 13 jaar zijn dus vier bijzondere soorten spontaan verschenen, waarvan drie met de wind over een afstand van kilometers zijn aangevoerd gezien de ligging van de dichtstbij gelegen vindplaatsen (tabel 2).

In het vijfde jaar werden de eerste soorten ingebracht: onder meer blonde zegge en echt duizendguldenkruid. De eerstgenoemde is als kiemplant en juveniele plant lastig te onderscheiden van de geelgroene zegge. Hij vestigde zich met succes en neemt sindsdien jaarlijks toe (tabel 2). Echt duizendguldenkruid is een tweejarige soort, die in het ene jaar kiemt en het volgende jaar in volle bloei staat. Er is een redelijk grote populatie ontstaan.

In 2007 startte een experiment met parnassia (zie paragraaf hierna). In het achtste jaar werden zowel armbloemige waterbies als teer guichelheil (figuur 3c) uitgeplant. Het materiaal kwam van de populatie in het Vegclusterbos in Berkum, die op het punt stond te verdwijnen. Met het overbrengen naar het parnassia-landje konden deze planten mogelijk behouden blijven (zie o.a. Beeuwkes, 2006). Beide soorten weten zich sindsdien wonderwel te handhaven en breiden zich uit. In 2015 waren er twee klonen armbloemige waterbies, waarvan één een doorsnede van meer dan acht meter had.

Na het succes met de diverse kalkmoerassoorten vond inbreng van soorten plaats in de vorm van zaad of maaisel. Hierdoor verschenen stijve ogentroost, draadgentiaan en vetblad (figuur 3b); zij kregen direct vaste voet. Het in het parnassia-landje nu al enkele jaren naast elkaar groeien van vetblad, parnassia en armbloemige waterbies is een uiterst zeldzame soortencombinatie in Nederland. We zouden hiervoor anders helemaal naar het prachtige brongebied van de Mosbeek in Noordoost-Twente moeten reizen (Tweel-Groot & Horsthuis, 2001, zie ook Van Dongen, 2015). Een goede ecologische inschatting en het inbrengen van plantenmateriaal hebben hier geleid tot een stukje topnatuur, waarin driekwart van de bijzondere soorten zich uit zichzelf nooit had gevestigd.

Onderzoek aan parnassia

Voor het overgrote deel van de Nederlandse planten is niets bekend over de demografie, over hoe populaties zich ontwikkelen in de tijd. Parnassia is een van die soorten (Bremer *et al.*, 2012). Aan het parnassia-landje met zijn kunstmatig tot stand gebrachte populatie parnassia, kon de demografie van deze soort nu eens mooi onderzocht worden. In 2007 zijn in een proefvak van 2 m² ruim 200 zaden uitgezaaid. In 2008

	1900	2015	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	inbreng	
Rietorchis						1	1	1	4	20	40	60	300	<i>Dactylorhiza majalis</i>	natuurlijk ?	
Moeraswolfsklauw				1	1	1	1	1	1	1	2	3	3	5	<i>Lycopodium inundatum</i>	natuurlijk ?
Blonde zegge				3	10	15	18	20	20	22	30	35	55	<i>Carex hostiana</i>	uitzaai Pg	
Echt duizendguldenkruid				1	1	23	25	25	25	20	40	60	90	<i>Centaurium erythraea</i>	uitzaai Ud	
Parnassia						18	40	180	250	320	600	1200	2000	<i>Parnassia palustris</i>	uitzaai Tw	
Armbloemige waterbies							1	1	2	2	2	2	2	<i>Eleocharis quinqueflora</i>	uitplant Ter	
Teer guichelheil							1	1	1	1	1	1	1	<i>Anagalis tenella</i>	uitplant Ter	
Gewoon vetblad											25	25	25	<i>Pinguicula vulgaris</i>	maaisel Tw	
Moeraskartelblad													25	<i>Pedicularis palustris</i>	uitzaai Md	
Draadgentiaan												30	30	<i>Cicendia filiformis</i>	uitzaai Sb	
Gevlekte orchis													1	<i>Dactylorhiza maculata</i>	maaisel Tw	
Draadrus			1	1	1	2	2	2	1	1				<i>Juncus filiformis</i>	natuurlijk	
Spaanse ruiter						1	1	1	1	1	1	1	1	<i>Cirsium dissectum</i>	maaisel Pg	
Stijve ogentroost												30	180	<i>Euphrasia stricta</i>	uitzaai Ud	
Koningsvaren										1	1	1	1	<i>Osmunda regalis</i>	natuurlijk ?	
Ronde zonnedaauw													2	<i>Drosera rotundifolia</i>	maaisel Pg	

Tabel 2: Lijst van bijzondere soorten, aantal per jaar. Geteld of geïnterpoleerd, wijze waarop soort is verschenen en herkomst. De tabel geeft de getelde aantallen (groen gemarkeerd) en interpolaties in de jaren na inrichting (2 = 2004, 3 = 2005 etc). H = herkomst van materiaal. Pg = proefgebied Staphorsterveld, Ud = Uiterdijkenweg (NOP), Tw = NO-Twente, Ter = Terschelling, Md = Meppelerdiep, Sb = dal Snoeiijksbeek. * = vegetatieve planten meegeteld gaat het om meer dan 3500 exemplaren! Voor 1900 en 2015 is aangegeven of de soort uit gemeente Zwolle (huidige grens!) bekend is. Groen is bekend, oranje bekend uit buurgemeente.

verschenen hier 10 rozetten en zes bloeiende planten. Deze planten werden alle netjes gekarteerd zodat dezelfde planten in 2009 weer opgezocht konden worden. Binnen één seizoen is parnassia in staat volwassen planten te vormen. Het kan zich dus als eenjarige gedragen met kieming in het voorjaar. In 2009 stonden al deze planten in volle bloei, één was verdwenen, maar het jaar daarop waren ze alle verdwenen. In 2010 hadden zich wel 16 geheel nieuwe rozetten gevestigd. Parnassia kan zich dus als eenjarige gedragen, maar het is hoofdzakelijk een tweejarige, die in het ene jaar kiemt en een rozet vormt, en in het volgende jaar bloeit en daarna afsterft.

Verrassend was wel te zien dat er nog een variant is en die betrof 38% van de planten die in 2008 verschenen. Zij komen al in het eerste jaar in bloei, maar bloeien vervolgens ook in tweede jaar, en sterven dan af; dus een combinatie van één- en tweejarigheid. Eén exemplaar gedroeg zich als kortlevende overblijvende plant door drie zomers te bloeien en daarna af te sterven.

Parnassia blijkt vooral een tweejarige plant te zijn. Tweejarige planten komen vooral voor in habitats waar de omstandigheden per jaar kunnen wisselen en waar het als plant `verstandig` is om op een nieuwe situatie in te kunnen spelen. Parnassia past zich in duinvalleien gemakkelijk aan aan overstromingen. Die maken dat er kale plekken voor kieming zijn, maar zorgen er tegelijk voor dat andere plekken ongeschikt worden, want onderin, op lage plekken te nat, en hoger op de helling te droog.

Toen na drie jaar onderzoek duidelijk was hoe parnassia zich gedraagt, was er geen reden het demografisch onderzoek te vervolgen. Ik beperk me daarna tot het tellen van het aantal individuen. Ondertussen was de populatie sterk gegroeid en ontstond de vraag of met het beëindigen van het experiment de popu-

latie `opgeruimd` moest worden. Dat is dus niet gebeurd, hoewel herintroductie niet het doel was. Ooit groeide parnassia in het buitengebied van Zwolle en het staat er nu dus weer.

Insecten en paddenstoelen

Voor vogels heeft het parnassia-landje amper betekenis. Met 0,2 ha is het te klein als broedterrein. Maar voor insecten geldt dat niet. Het parnassia-landje is een van de plekken bij Zwolle waar het typische getik van de moerasprinkhaan (*Stethophyma grossum*) te horen is. Ook sikkelsprinkhaan (*Phaneroptera falcata*) (Reitsma, 2013) en kustsprinkhaan (*Chortippus albomarginatus*) zijn hier waargenomen. Wat libellen betreft heeft het Westerveldse bos een goede naam opgebouwd sinds begin jaren negentig (Knotters, 1991, Reitsma, 2015). Dit heeft deels ook te maken met de intensiteit waarmee ontwikkelingen worden gevolgd. In het parnassia-landje zijn onder andere de blauwe breedscheenjuffer (*Platycnemis pennipes*), maar ook glassnijder (*Brachytron pratense*) en bruine winterjuffer (*Sympecma fusca*) waargenomen. Interessant is het om te weten dat de slootjes een functie hebben als voortplantingsbiotoop voor deze insecten, dus dat er een echte binding met het gebied bestaat.

Sint-Jansvlinders zoemen hier in de zomer rond en dat geeft wel een erg goed gevoel, omdat het een soort is van bloemrijke natuurgebieden en een echte kwaliteitsindicator. Deze dagactieve nachtvlinder, die afhankelijk is van moerasrolklaver, heeft waarschijnlijk baat bij de beweiding met schapen langs de slootkanten. Schapen eten hier altijd meer hapsnap dan een maaimachine zou doen, waardoor meer rupsen overleven. Een zelfde verhaal geldt voor het icarusblauwtje (*Polyommatus icarus*), waarvan op een mooie zomerdag altijd dieren rondvliegen. Mijn topper was meer dan 30 vlinders op een warme zomerdag. In het parnassia-landje loopt een langjarige monitoring van paddenstoelen. Meerdere soorten wasplaten, satijnzwammetjes en mosklokjes zijn gevonden. Het is de bedoeling in een volgend nummer uitgebreid op de paddenstoelen van het Westerveldse bos in te gaan en de ontwikkelingen van de afgelopen kwart eeuw te bespreken.

Discussie

Het slechts 0,2 ha grote parnassia-landje heeft zich verrassend ontwikkeld. Het bood de mogelijkheid om een wetenschappelijke hypothese te toetsen en de demografie van een soort (parnassia) te ontrafelen.

De hypothese was dat nieuwe natuur waarin jarenlang de geelgroene zegge domineert, de bodem deels onbegroeid blijft en mossen zoals het veenknikmos verschijnen vanwege de basische omstandigheden, geschikt is voor de ontwikkeling tot een blauwgrasland, maar dat het ontbreken van zaden van blauwgraslandsoorten deze ontwikkeling remt. Het succes van een reeks door de mens ingebrachte soorten die kenmerkend zijn voor een blauwgrasland-kalkmoeras, laat zien dat veel soorten uit zichzelf het parnassia-landje niet konden bereiken. Het is immers een minuscuul eilandje van geschikt leefgebied in een megagroet gebied waar al deze soorten niet kunnen groeien. Hoe had parnassia uit de Wieden hier moeten komen of vetblad uit het Varsenerveld bij Ommen?

Dit zijn soorten die zich maar over korte afstand kunnen verspreiden en waarvan zaad maar kort de kiemkracht behoudt. De combinatie van de eigenschappen slechte verspreider, geen zaadbank en kortlevend, maakt dat een plantensoort een verliezer is, die het moeilijk heeft in het huidige landschap van verdroogde en vermeste natuureilandjes en vooral heel veel intensief gebruikt cultuurland (Ozinga, 2008). Tegenover deze `losers` staan de lange afstandsverspreiders, en daaronder vooral de soorten met zaden of sporen die hun kiemkracht niet snel verliezen, zoals de moeraswolfsklauw. Dit is niet voor niets een van de grote successoorten van de nieuwe natuur in Overijssel.

Het is boeiend te constateren dat via stapsgewijze inbreng van plantenmateriaal - een leerproces - iets bijzonders tot stand is gekomen. De proef met de parnassia was niet bedoeld als herintroductie, maar als demografisch onderzoek. Toen het goed ging met de soort gaf het overbrengen van teer guichelheil en arm-

bloemige waterbies een mooie toevoeging aan het bestaande palet aan soorten. Ook de uitzaai van blonde zegge paste daarin. En bijna alle soorten die een handje geholpen werden waren succesvol.

Bij de inbreng van soorten is een weg van geleidelijkheid aan te bevelen. Toen in de Krieghuusbelten bij Raalte geelgroene zegge en blauwe zegge over een groot oppervlak een vergelijkbare vegetatie vormden als in het parnassia-landje was er reden ook daar maaisel uit te leggen. Materiaal uit het nabijgelegen natuurreservaat het Luttenbergerven maakte massale vestiging van blauwe knoop, heidekartelblad en pijpenstrootje mogelijk. In een proefgebied binnen het Staphorsterveld ontstond spontaan een vegetatie van geelgroene zegge en blauwe zegge op afgegraven laagveen met onder andere uit de zaadbank gekiemde blonde zegge. Uitzaai in enkele proefvakken had een positief effect op de kolonisatie door onder andere spaanse ruiter en blauwe knoop (Hermse & Bremer, 2008). In beide gebieden ging het om een eenmalige inbreng met zaad of maaisel. Een combinatie van uitplanten, uitzaaien en uitleggen van maaisel, zoals in het parnassia-landje is gebeurd, biedt meer mogelijkheden; het moet maatwerk zijn, gebaseerd op voort-schrijdend inzicht.

Hoe verder?

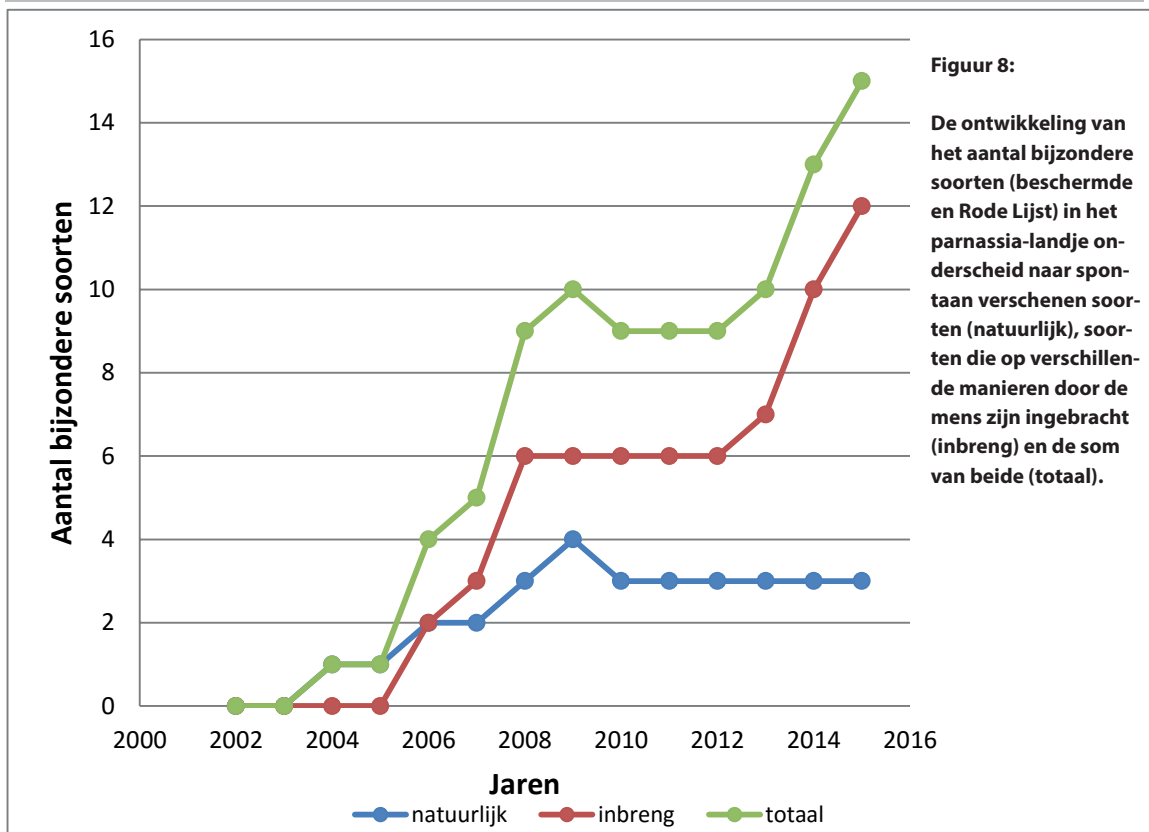
Het inbrengen van soorten moet met verstand gebeuren. Op heel veel plekken is inbreng beslist niet zinvol omdat de omstandigheden ongeschikt zijn. Belangrijk is dat soorten of maaisel uit de eigen regio komen. Het experiment in het parnassia-landje is dan ook niet helemaal zuiver. Armbloemige waterbies, teer guichelheil en draadgentiaan zijn niet eerder in de gemeente Zwolle of aangrenzende gemeenten waargenomen. Vetblad verscheen een tiental jaren geleden bij Ommen en kwam waarschijnlijk ook wel westelijker voor, bijvoorbeeld op de grote heide die tot aan de vroegere gemeente Zwollerkerspel reikte (Bremer, 2014). Maar het parnassia-landje valt wel binnen het areaal van het vetblad in Nederland.

Wie de massale bloei van parnassia, de rozetten vetblad of de vele rietorchissen in het Westerveldse bos ziet, zal zich er waarschijnlijk niet druk om maken of het inbrengen van plantenmateriaal wel helemaal zuiver was. Een klein ecologisch pareltje is bij Zwolle verschenen, waar het voor elke natuurliehebber genieten is van alle groene pracht en praal. De vraag is of er niet meer van dergelijke parels te ontwikkelen zijn? Het maaisel zou in andere gebiedjes in te brengen zijn. In het wilde weg maar wat doen heeft echt geen zin. Inventarisatie van mogelijke plekken bijvoorbeeld in Zwolle-Zuid of de in natuurzone tussen Zwolle en Berkum is een eerste actie die dan ondernomen moet worden. Het herkennen van een geschikte habitat is een vereiste. Met het in de afgelopen jaren uitgelegde maaisel zijn in het parnassia-landje ook nog geelhartje, pijpenstrootje, blauwe knoop en kleine ratelaar te verwachten. Mogelijk dat ze in 2016 al *acte de presence* geven.

Het beheer in opdracht van de gemeente Zwolle van het landje is voorbeeldig. Het gebied wordt sinds de inrichting jaarlijks in september of oktober gemaaid en het maaisel wordt afgevoerd. Als de schaapskudde door het Westerveldse bos trekt wordt het landje tijdelijk met gaas uitgerasterd, zodat de kudde het gebied niet kan bemesten (figuur 9). Door het late maaien kunnen alle soorten uitgebreid bloeien en zaad zetten. Ook de relatief laat bloeiende parnassia komt geheel tot haar recht. Heel positief is ook de uitbreiding die in de winter van 2014/2015 mogelijk was met 0,08 ha (figuur 4). In de toekomst is het te overwegen het parnassia-landje nog verder uit te breiden, richting Urksteeg of zelfs verder tot aan de wijk Aa-landen. Zo kan er een groene corridor nat en vochtig schraalland ontstaan, in de zomer paars en wit van respectievelijk rietorchissen en parnassia.

Het gebied is vrij te betreden. Er is onderhand een looppaadje ontstaan, dus menig groene Zwollenaar heeft het gebiedje al ontdekt, wellicht ook omdat veel waarnemingen via waarneming.nl wereldkundig zijn gemaakt. Negatief was de ontdekking in 2015 dat rietorchissen waren uitgespit.

Met dank aan Han Beeuwkes, Herma Visscher en de ZNT redactie voor discussie en het kritisch doorlezen van het verhaal.

Figuur 9: Het parnassia-landje tijdelijk uitgerasterd tegen schapen. Maaibeheer is hier belangrijk. Een te sterke begrazing met schapen zou door bemesting meer schade aanbrengen dan winst opleveren. (foto: Piet Bremer)

Literatuur

- Beeuwkes, H., 2006. Bijzondere plantensoorten te gast in Zwolle. *Floron Nieuwsbrief* 20: 18 – 20.
- Berg, J.P. van den, 1985. Het water als vriend in het historische landschap van Salland. In: V.T. van Vilsteren & D.J. de Vries. *Van beek en land en menshand*: 76 – 91.
- Bremer, P., 2014. De Hooislagen; een historische benadering van een onopvallend stukje boerenland bij Zwolle. *FLORON nieuwsbrief* 28: 13 – 19 .
- Bremer, P., E. Jongejans, G. Oostermeijer & J. Willems, 2012. *Planten tellen. Over demografisch onderzoek*. KNNV Uitgeverij.
- Dongen, E. van., 2014. Het brongebied van de Mosbeek. *Zwols Natuurtijdschrift* 21(2): 23 – 33.
- Hermse, W. & P. Bremer (eindred). 2008. *Natuurontwikkeling in het Staphorsterveld. De ontwikkeling van de abiotiek, flora, vegetatie en fauna op afgegraven veen*. DLG, provincie Overijssel, Staatsbosbeheer, Waterschap Groot Salland.
- Knotters, C., 1991. Libellen (Odonata) in het Westerveldse Bos gemeente Zwolle. *Contactblad Nederlandse Libellenonderzoekers* 20(1): 26 – 31.
- Mettrop, I., 2015. *Waterlevel fluctuations in rich fens. An assessment of ecological benefits and drawbacks*. Dissertatie. Universiteit van Amsterdam.
- Ozinga, W.A., 2008. *Assembly of plant communities in fragmented landscapes: the role of dispersal*. PhD thesis. Radboud University Nijmegen, Alterra Wageningen.
- Londo, G., 1997. *Natuurontwikkeling. Bos- en Natuurbeheer in Nederland. Deel 6*.
- Reitsma, G., 2013. *Waarneming in het Westerveldse Bos: de sikkelsprinkhaan*. *Zwols Natuurtijdschrift* 20(1): 7
- Reitsma, G., 2015. *Veertigste libellensoort op Westerveld*. *Zwols Natuurtijdschrift* 22(2): 19 – 20.
- Sterk, A. et al., 1987. *Paardebloemen, planten zonder vader. Variatie, evolutie en toepassingen van het geslacht paardenbloem (Taraxacum)*. KNNV Uitgeverij.
- Tweel-Groot, L. van & M.A.P. Horsthuis, 2001. *Meer dan 50 jaar vegetatieonderzoek in het brongebied van de Mosbeek: overzicht van de bijzondere plantensoorten en het gevoerde beheer*. *Stratiotes* 23: 40 - 56.

2014: een uitzonderlijk goed jaar voor kerkuilen

door Jan van Dijk

De enorme aantallen veldmuizen in 2014 hadden een enorm positief effect op het reproductiesucces van dieren waarvan het menu deels uit veldmuizen bestaat. Een van die soorten profiteerde als geen ander van deze buitenkans. Dat is de kerkuil. De broedresultaten van deze uilen waren in 2014 spectaculair. In dit verslag vergelijken we de broedresultaten van 2014 met die van andere jaren. Ook de broedtiming in 2014 komt hier aan bod. Dit artikel beschrijft de timing van 1e en 2e legfels en de leeftijd van de broedende vrouwtjes.

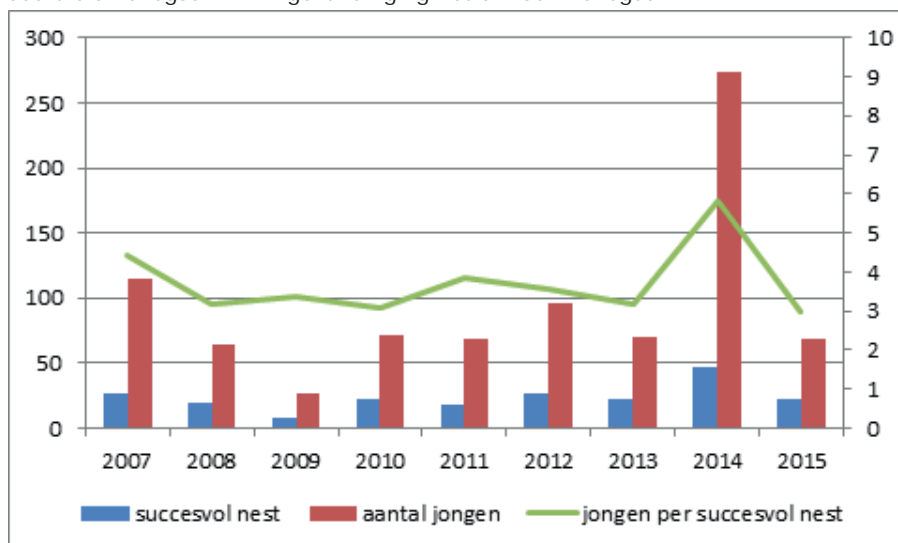
Methode

De resultaten van de geringde nesten zijn verzameld in de periode 2007 t/m 2015. Het onderzoeksgebied strekt zich uit van de regio ten oosten van de IJssel, ter hoogte van Mastenbroek (westelijk deel) tot aan Wijhe/Olst en Heino. Voor de analyse van 2014 werd gebruik gemaakt van de resultaten uit het RAS-onderzoek (RAS: Recapture Adults for Survival). Dit is een project onder verantwoording van het Vogeltrekstation (NIOO) in Wageningen. Het doel is vooral oude vogels vangen, ringen of controleren in het broedseizoen.

Zo wordt meer bekend over de verspreiding en overleving. De resultaten van dit onderzoek leveren ook inzicht in de leeftijd van de broedvogels. Tijdens het ringen van jonge kerkuilen worden ook verschillende metingen aan de dieren verricht, zoals het bepalen van de vleugellengte. Onder andere de vleugelmaat is bij dieren in de groei een goed middel om de leeftijd van de vogel te bepalen. Aan de hand van de leeftijd van de jongen in een nest kan de legdatum van de eieren in dat nest redelijk nauwkeurig berekend worden.

Broedresultaten

Het aantal succesvolle nesten en het totale aantal uitgevlogen jongen per jaar varieerde van 8 nesten met in totaal 27 jongen in 2009 tot 47 nesten met in totaal 274 jongen in 2014 (figuur 1). Het gemiddelde aantal succesvolle nesten in de periode 2007 – 2015 was 23 per jaar, met gemiddeld 95 uitgevlogen jongen per jaar (figuur 1). Tot vóór 2014 was 2007 het meest succesvolle jaar met 115 jongen op jaarbasis. In 2014 lag het gemiddeld aantal uitgevlogen jongen per nest dus 30% hoger dan in het beste jaar van de periode 2007 – 2015. Van de 47 nesten die er in 2014 succesvol bleken te zijn, waren er 36 gecategoriseerd als 1e legsel. In 11 gevallen ging het om een 2e legsel.

Figuur 1:

Het aantal succesvolle nesten en het aantal uitgevlogen jongen per jaar, alsmede het gemiddeld aantal jongen per succesvol nest, aangetroffen in de periode 2007 - 2015.

Megalegsels

Ook vermeldenswaardig is de grootte van de legsels. Er waren meerdere legsels met 9, 10 of 11 eieren en zelfs één legsel met 12 eieren (figuur 2)! Het produceren van grote legsels lijkt geen verband te houden met de leeftijd van de vogels. Zowel bij de oudere vrouwtjes als bij de jonge vrouwtjes blijken deze grote legsels voor te komen.

Kerkuilen leggen om de dag een ei. Het vrouwtje van het laatstgenoemde nest heeft in ruim drie weken alle eieren gelegd. Het vrouwtje gaat al broeden als het eerste ei is gelegd. Dit levert een enorm leeftijdsverschil op tussen de oudste en de jongste jongen (figuur 3). Helaas is dit nest vroegtijdig gepreedeerd, mogelijk door een marterachtige.

Aanvang broedseizoen 2014

Meestal broeden kerkuilen één keer per jaar en starten ze in de loop van april met het leggen van de eerste eieren (figuur 2). Onze eerste controleronde vindt doorgaans plaats rond half juni. Dan zijn er meestal al kleine jongen in het nest aanwezig. Aan de hand van de vleugelmaat van de jongen kan tot op enkele dagen nauwkeurig bepaald worden wanneer het eerste ei van dat nest gelegd is.

In 2014 zijn we eerder met de controles begonnen, omdat er meerdere signalen waren dat de kerkuilen vroeg waren begonnen met broeden. Zo kwamen er bijvoorbeeld meldingen binnen van mensen die een camera in hun nestkast hebben hangen. Ook binnen ons onderzoeksgebied zaten eind mei in tal van nestkasten al grote jongen! Er waren zelfs twee nestkasten waarvan de jongen letterlijk al waren uitgevlogen! In de loop van juni bleken nog relatief veel uilen op eieren te zitten.

Eind juli zijn er ook nog jongen geringd. Dit waren de jongen van broedparen die in juni nog eieren hadden. Bij controle van een aantal nestkasten waar eind mei al jongen geringd waren, bleek een aantal paren opnieuw te broeden (figuur 2).

Figuur 2: Een legsel van twaalf van een kerkuil. Vier eieren zijn al uitgekomen. Het oudste jong is circa acht dagen oud. Helaas is dit broedgeval uiteindelijk niet succesvol verlopen. (foto: Jan van Dijk)

Figuur 3: Negen jonge kerkuilen variërend in leeftijd van 20 tot 45 dagen. (foto: Jan van Dijk)

Drie clusters

Wat opvalt in figuur 4 is dat tussen de derde week van april en begin juni geen enkel broedpaar is gestart met broeden. In figuur 3 is ook onderscheid gemaakt tussen 1e en 2e legfels. In figuur 4 lijken er drie clusters te bestaan: 'vroeg broeders' (in blauw) die hun eerste ei leggen tussen 1 maart en 14 april, 'late broeders' (in rood) die hun eerste ei leggen tussen 25 mei en 25 juni en 'dubbele broeders' (in groen) die tussen 11 juni en 11 september aan een 2e legfel beginnen.

Het RAS-project

In de broedperiode van kerkuilen zijn 24 nestkasten gecontroleerd: 7 vogels waren nog niet geringd, de overige 17 al wel. Van de 17 geringde vogels werden er 10 als pul geringd, zodat van die vogels de exacte leeftijd bekend is. Opvallend was ook dat er geen 'oude' broedvogels zijn aangetroffen bij de broedgevallen die tussen eind mei en eind juni begonnen met het leggen van eieren (late broeders 1e legfel). Bij de vroeg broeders waren de geringde vrouwtjes 5 tot 11 jaar oud.

	eerste	laatste	aantal
vroeg broeders (1e legfel)	1-mrt	14-apr	31
late broeders (1e legfel)	25-mei	25-jun	7
vroeg broeders (2e legfel)	11-jun	11-sep	9

Tabel 1: Periode van 1e eileg voor de drie groepen.

Discussie

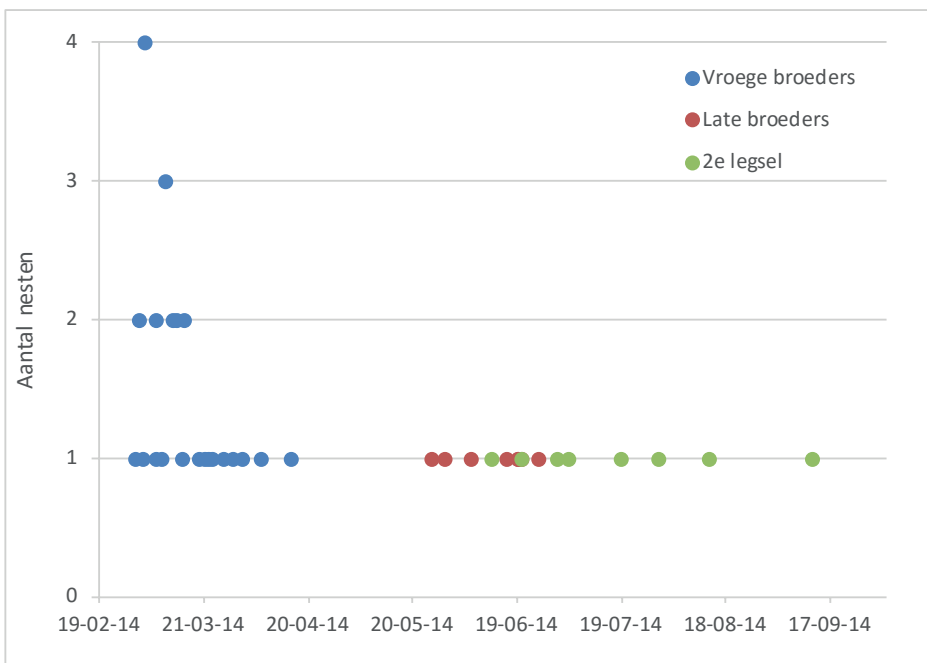
De timing van het broeden door kerkuilen wordt voor een groot deel gestuurd door het voedselaanbod. Onder normale omstandigheden beginnen de uilen in april met het leggen van eieren. Is de winter streng en is het voedselaanbod laag, dan beginnen ze later in het seizoen of ze broeden zelfs helemaal niet. Zijn de voedselomstandigheden bijzonder goed, in combinatie met een zachte winter, dan beginnen ze ook vroeger met broeden.

De winter van 2013/2014 bleek optimaal voor kerkuilen. Er waren veel muizen (zowel veldmuizen als bosmuizen) en de winter was bijzonder zacht. Het resultaat van deze gunstige omstandigheden was dat veel kerkuilen al aan het begin van maart startten met broeden (figuur 4, tabel 1). De paren die vroeg zijn gaan broeden, de 'vroeg broeders', startten allemaal met het leggen van eieren tussen 1 maart en 14 april. Tussen 14 april en 25 mei startte geen enkel broedpaar. Tussen 25 mei en 25 juni startte het broeden bij de groep van de 'late broeders'.

Vanaf 11 juni volgde de 2e leg van de 'vroeg broeders'. De laatste van deze groep startte op 11 september met een 2e legsel. De paren uit de groep 'vroeg broeders' hebben allemaal met succes een 1e broedsel gehad (tabel 1).

Waarschijnlijk zou een deel van de jonge kerkuilen niet tot broeden zijn gekomen onder normale of slechte voedselomstandigheden. Door de overvloed aan voedsel in 2014 kwamen deze vogels in zo'n goede conditie dat ze wel gingen broeden. Goede veldmuisjaren worden meestal gevolgd door enkele jaren met een lage veldmuizenstand. Het jaar 2015 is daar een voorbeeld van en ook 2016 lijkt een jaar te worden met weinig veldmuizen. Tijdens deze jaren zal het aantal kerkuilen langzaam afnemen, in afwachting van weer een superjaar zoals 2014.

De gegevens die bij dit onderzoek zijn verwerkt, werden verzameld mede dankzij de enthousiaste medewerking van de vrijwilligers van de uilenwerkgroepen IVN Olst/Wijhe, Heino, Kampen en Zwolle en de vele nestkashouders en/of grondeigenaren. Wij willen hen hartelijk danken voor alle inspanningen.

Figuur 4: Aanvang van het broedseizoen voor de broedparen van kerkuil in 2014.

Recensie “Een jaar met de uil” door Carin van de Ploeg

“Een jaar met de uil” vertelt in prachtige tekeningen en in korte tekstjes het verhaal van een koppel kerkuilen dat jongen krijgt, hoe deze opgroeien en uitvliegen en hoe een van de jongen weer zelf een koppel vormt. Daarmee is de levenscyclus van de kerkuil in een jaar beschreven.

Het boek beschrijft de paringsdans met als huwelijksgeschenk een vers gevangen muis, het leggen en uitkomen van de eieren en het grootbrengen en het uitvliegen van de jongen.

Hoe je zo’n gegeven in een prentenboek vormgeeft, laat Thomas Müller op een bijzondere manier zien. De teksten zijn informatief en helder. De sfeervolle, realistische illustraties maken dat het ook voor kinderen die nog niet kunnen lezen, een duidelijk verhaal is.

Achter in het boek staat aanvullende informatie over de kerkuil en over drie andere in Nederland voorkomende uilensoorten. Dit maakt het boek extra aantrekkelijk, zowel voor peuters als voor oudere kinderen, en voor degenen die uit het boek voorlezen.

Auteur (tekst en illustraties) Thomas Müller, vertaald uit het Duits, Uitgeverij Clavis Books (www.clavis-books.com) ISBN 978-9044-821475, €14,95.

Figuur 1: Omslag “Een jaar met de uil”.

Recensie “Het grote buitenboek”

door Carin van de Ploeg

“Het grote buitenboek” is een inspirerend boek, gemaakt voor mensen die kinderen met de natuur in aanraking willen laten komen.

In ruim 400 pagina's opgedeeld in 11 hoofdstukken laat dit boek met heel veel foto's en tekeningetjes zien wat je allemaal in en met de natuur kunt doen. Hoe bouw je een hut? Wat kun je doen met bladeren? Hoe maak je een feeënwereld?

Er staan geen lange of uitgebreide teksten in het boek en dat maakt dit boek bijzonder. Het is voornamelijk gevuld met foto's en als je een pagina bekijkt, zie je gelijk wat de bedoeling is. Toch staat er achterin het boek een handleiding voor diverse knutselwerkjes. Het geheel ziet er verzorgd, kleurig en mooi uit. Er staan verklarende tekeningen in over onder andere de metamorfose van rups tot vlinder, de kringloop van water, de bouw van een bloem, verschillende soorten bomen, twijgen, bladeren en grassen, verschillende soorten insecten.

Het boek blijft ver van allerlei wetenschappelijke namen of uitleg. De auteur is vormgeefster en heeft ook haar dochter illustraties laten maken. Ze wil niet meer dan de schoonheid en de aantrekkingskracht van de natuur laten zien en hoe leuk kinderen daarin kunnen spelen. En dat is in deze tijd van iPad en technologie een regelrechte verademing!

Auteurs (tekst en foto's) Judith Drews en (tekeningen) Lilli Baltzer, vertaald uit het Duits door Ipsissima Verba/ Ingrid Vanderkerckhove, Clavis Uitgeverij (www.clavisbooks.com), ISBN: 978-9044-826555, € 26,95.

Figuur 1: Omslag “Het grote buitenboek”.

Insectencursus van start op 22 april (IVN+KNNV)

door Alfred van der Burgh

Hoe zet je een insectencursus op? Dat bleek een kwestie van keuzes maken. Wat kan er wel in en wat niet? Bij een insectencursus kun je niet anders. Je kunt niet alles aan bod laten komen. De wereld van de zespoters is te groot om in één cursus te bevatten. Vlinders, nachtvlinders, libellen, kevers, wantsen, cicaden, vliegen, muggen, sprinkhanen, krekels, haften, schietmotten, en dat is nog niet de helft van het aantal insectenorden.

Een mensenleven is daarvoor te kort, laat staan een cursus met 10 bijeenkomsten. Dus hebben we keuzes gemaakt. Dat deden we deels op basis van de deskundigheid die we al 'in huis' hadden in de personen van Ruben Winter en Hans Hop, en deels door een goeie mix te maken van insecten die erg tot de verbeelding spreken (sprinkhanen, vlinders, libellen, waterbeestjes) en insecten waar we maar weinig van weten (vliegen).

Bij alle lessen zullen we erachter komen hoeveel er nog te leren valt. Vooral de waterbeestjes zijn een zeer multiculturele en soortenrijke groep. Hans Hop gaat ons hier enigszins wegwijs in maken.

Ondergetekende geeft in les 1 een inleiding in de wereld van de zespoters. Systematiek, bouw, levenswijze, levenscyclus, vangmethodes, waarnemen, determineren en verzamelen komen aan de orde. Daarna draag ik het stokje over aan de al eerder genoemde specialisten en aan Wim Bakker, die de sprinkhanen voor zijn rekening neemt.

De cursus is bedoeld voor zowel IVN'ers als KNNV'ers. Dat wordt vast en zeker een interessante samenwerking.

Alfred van der Burgh is coördinator van de Insectenwerkgroep van IVN/KNNV Zwolle e.o.

Figuur 1: De insecten op de foto's zijn, van links naar rechts: elzenhaantje, distelboktor & witte reus, een van de grootste zweefvliegen. (foto's Gerrit de Jonge)

Groendoeners weer opgestart door Erik Wilbrink

Hou je van struinen door het gras, het park of een bos? Ben je nieuwsgierig naar wat er allemaal groeit en leeft? Misschien ben jij dan wel een echte groendoener. Dit zijn de openingszinnen op de Website van de werkgroep Groendoeners van IVN Zwolle e.o. De Groendoeners zijn in 2016 opnieuw van start gegaan. De doelgroep zijn kinderen van ongeveer 8 jaar tot en met 12 jaar oud. Door middel van spel en actieve bezigheden maken zij kennis met en leren zij over de natuur. Op een aantal zaterdagmiddagen in het jaar staan wij als gidsen klaar om aan deze groep jonge mensen onze kennis over te dragen en ook van hen te leren.

De doorstart van de Groendoeners met de nieuwe lichte gidsen (zie onder) begon in mei 2015 tijdens de Natuurgidsencursus. We waren nog volop bezig met de eindopdracht voor deze cursus en nog niet gekomen van alle bezigheden. In september 2015 zou de diploma-uitreiking zijn. Bij de tweede activiteitendag ontdekten we dat 'onszelf promoten' een belangrijke factor is. We waren met genoeg gidsen paraat. Alles was netjes voorbereid en de folders waren opgehangen. Alleen kwamen er die dag geen kinderen opdagen voor de activiteiten. Na deze teleurstelling werd het toch echt tijd de promotie niet bij folders alleen te laten, maar meer van sociale media gebruik te maken. Leuke tegenstrijdigheid eigenlijk, dat je sociale media nodig hebt om kinderen naar buiten te krijgen.

Na de opzet van een facebook-pagina: <https://www.facebook.com/groendoeners>, een eigen e-mail adres groendoeners@ivnzwolle.nl, het aanschrijven van kranten en de melding van al deze adressen op de IVN-pagina Zwolle, merkten we al snel het verschil. Bij de herfstactiviteiten was ook een fotograaf van Weblog Zwolle aanwezig, waarna er op hun website een mooi artikel verscheen over deze activiteitendag.

Maar wat doen we zoal als Groendoenergidsen? Voorafgaand aan een activiteitenmiddag bereiden we ons

Figuur 1:
Boren naar grondwater.

Figuur 2:
Waterdiertjes zoeken.

Figuur 3:
Filteren met behulp van zand en kiezel.

(foto's: Erik Wilbrink)

voor op een thema. Na een eerste oefendag, toen wij als gids nog in de stageperiode van de Natuurgidscursus zaten, zijn we gestart met themadagen rond de seizoenen. Enkele van de activiteiten die we daarna hebben uitgevoerd zijn:

- Een wedstrijdje grondboren, 'wie het eerst het grondwater heeft bereikt', waarbij tegelijkertijd iets over de grondlagen verteld wordt. De humuslaag aan de oppervlakte, de uitspoelingslaag, de donkere inspoelingslaag en de homogene grond eronder. Dit is de redelijk standaard ondergrond in oostelijk Nederland (de podzolbodem).
- Waterdiertjes zoeken en determineren met behulp van schepnetten, een waterbak en zoekkaarten.
- Het filteren van water met behulp van een fles met zand en een laag kiezels als vulling. Het is dan heerlijk om te zien hoe de kinderen hun inventiviteit gebruiken om tot een oplossing te komen, helemaal opgaan in hun bezigheden, goede vragen stellen en zelfs verder gaan dan de oorspronkelijke vraag die gesteld werd. Een voorbeeld: bij het filteren van water maakte een stel kinderen een dubbel filter, twee flessen met een identiek filter bovenop elkaar. Nou, dan moet het water toch ook dubbel zo schoon zijn!
- Afgelopen herfst stonden de activiteiten meer in het teken van dit seizoen. We hadden een opdracht bedacht waarin de kinderen monsters moesten maken. Met allerlei spullen van het terrein rondom de Nooterhof, samengebonden met touw, werden de mooiste creaties gemaakt. Het vleermuizenspel stond ook op de agenda. Geblinddoekt moesten de kinderen elkaar zien te vinden door tikgeluiden te maken met twee stenen. Daarnaast speelden we een rondje met een paddenstoelenkwartet, mijn eindproduct van de natuurgidscursus. Tussen de activiteiten door bleef onze verhalenverteller Piet de Jong de kinderen boeien door voor te lezen.

Figuur 4: Voorlezen uit Roald Dahl. (foto: Erik Wilbrink)

Dit voorjaar zijn we gestart met opdrachten rond het thema 'uit de winterslaap'. De kinderen zijn hier een middag mee bezig geweest. De kinderen verstopten 'voedsel' en markeerden de plaats waar zij dat deden. Aan het eind van de themadag (de winter), moesten zij hun eigen 'eten' weer opzoeken, anders werd het toch een beetje honger lijden. Ook zijn de kinderen in winterslaap gegaan, met een fleecedeken hebben ze tussen de bomen een beschut plekje gezocht. Als de ouders dit hadden gezien, laten ze hun kroost dit vaker doen, wat een rust straalde hier ineens van af. Wij als gidsen werden gesommeerd stil te zijn, omdat ze in winterslaap waren.

In maart begonnen we aan de voorbereiding van de volgende themadag 'lentekriebels' die zaterdag 23 april plaatsvond. Het was een mooie dag en een druk bezochte voorjaarsactiviteit, waarin we de kinderen op een leuke manier bezighielden met zaken die met de lente te maken hebben. In juni van dit jaar zijn we actief op de slootjesdagen van het IVN.

De gidsen van de Groendoeners zijn: Maartje Wouda, Thomas Hiscock, Piet de Jong, Carina Boers, Harry Wendt, Lisette Schelhaas en Erik Wilbrink

Figuur 5:
Vleermuizen spel
(foto's: Erik Wilbrink)

Figuur 6:
In "winterslaap"

Figuur 7:
Uit "winterslaap"

Binnen kijken – mijn 'natuurmemoires'

door Margriet van Kampen

Nu ik ouder word merk ik dat ik regelmatig 'terugblik' op het leven dat ik afgelegd heb en minder kijk naar dat wat ik nog vóór me heb. Of zoals ik laatst een leeftijdgenoot hoorde zeggen: "Ik ben overgestapt van de speedboot, die me over de golven van mijn levensloop naar de toekomst voert, naar een roeibootje, waarmee ik voort peddel naar mijn toekomst, waar ik met de rug naar toe zit, rustig genietend met het zicht op wat ik afgelegd heb". En laat nou nét de redactie de lezers gevraagd hebben voor een rondje 'natuurmemoires'! Nou, daar gaat tie dan: deze keer 'binnen kijken' in plaats van 'buiten kijken'.

Dan komen er altijd gelukkige beelden bij me op van weilanden, bossen, rietlanden, met de bewoners die daar in 'geworteld waren' en mijn leermeesters werden – want we verhuisden nogal eens in mijn jonge jaren. Mijn ouders brachten me de liefde voor de natuur bij. Mijn vader nam me altijd mee op 'ontdekkingsreis'; het avontuur lag om de hoek want we woonden altijd achteraf. Hij leerde me hoe ik bramen moest plukken zonder al te veel schrammen op te lopen en dat de lekkerste bramen goed beschermd onder de bladeren groeiden. Mijn moeder leerde me ze goed schoon te maken zonder ze te kneuzen, met liefde en respect voor hun leventjes, die ze nu aan ons gaven.

Zo vonden we een 'Egyptische treksprinkhaan' (volgens mijn vader) tussen de braamstruiken - in mijn herinnering zo lang als mijn onderarm. Volgens pa kwam hij uit de woestijnen en was hij met de storm van

afgelopen nacht hiernaartoe gewaaid. Hij liet me zien hoe je hem kon vangen zonder hem te beschadigen. Thuis deden we hem in zo'n ouderwets jampotje met een kartonnen deksel met wat onrijpe korenaren erin, want hij zou wel honger hebben na zo'n lange reis. Toen naar school – maar o jee, toen ik terugkwam had mijn logé zich door het deksel heen geknaagd en was ook al aan de vitrages begonnen. Mijn moeder en haar hulp durfden geen van beiden de ramen te lappen – bang voor die, kennelijk, scherpe kaken. Ik ving hem zoals mijn vader mij dat geleerd had en heb hem toen maar vrijgelaten. Kennelijk voelde hij zich hier evenzeer in een verbanningsoord, als ik op school.

De verjaardag van pa in de late herfst moest dit keer een heel bijzondere worden. De vorige avond had ik de prachtigste huisjesslakken verzameld – de bewoners hadden zich door de kou diep teruggetrokken in hun schitterende huisjes. Ik deed ze in een emmertje en hing dit als verrassing aan het stuur van pa's fiets in de schuur – dan zou hij het cadeau wel vinden als hij naar zijn werk ging. Met spanning wachtte ik de ochtend af. Helaas, er klonken geen vreugdekreten uit de schuur maar een paar hartsgrondige krachttermen! De slakken waren in de warmte van de schuur weer tot leven gekomen en hadden de hele fiets in beslag genomen – en ook de rest van de schuur. Je kon niets aanraken of er zat wel een slakje op. Het kostte ons een flinke tijd om al die beestjes weer weg te halen, zodat pa te laat op zijn werk kwam en ik te laat op school. Gelukkig had de juf wel begrip voor de zaak, maar pa had het met de baas minder getroffen.

Toen we in de bossen kwamen te wonen en ik veel boswachters tegenkwam, groeide bij mij het verlangen om bij het Staatsbosbeheer te gaan werken; ook boswachter worden. Geweldig leek me dat; met een groen pak aan en een verrekijker om je nek, herten, reeën en ander wild bespieden en mensen rondleiden in dat groene heiligdom.

Maar daarvoor moest ik eerst nog wat ouder worden, naar de middelbare school en een opleiding volgen. De dromerige jeugdijaren moesten plaatsmaken voor de jaren waarin het leven me verder schoolde en me testte in motivatie. Maar daarover de volgende keer meer.

In memoriam Bill van Kessel

door het bestuur van IVN Zwolle e.o.

Op 15 februari 2016 is Bill van Kessel overleden. Bill was vanaf 1986 jarenlang secretaris en van 1992 tot 1998 voorzitter van IVN-Zwolle. Hij was erelid van onze vereniging.

Hij was lid sinds 1984. Van jongs af aan had hij een warm hart voor de natuur. Na zijn pensioen volgde hij de Natuurgidsencursus. Vanaf 2002 was hij jarenlang redactielid van het ZNT. Hij was ook oprichter en coördinator van de paddenstoelenwerkgroep.

Bill had een grote passie voor de natuur en was voor velen een inspirator. Zijn geliefde landgoed was Windesheim. Hij heeft op dat landgoed vele excursies gegeven. Bill is drieënnegentig jaar geworden.

Tijdens de afscheidsdienst op 20 februari in de Dominicanenkerk werd ook duidelijk dat hij als vrijwilliger veel heeft betekend voor deze kerk. Hij leidde 11 jaar lang de renovatie. Hij hield zich ook bezig met Moestuiniëren in Berkum. Ook bij die club zat hij in het bestuur.

Figuur 1: Bill van Kessel op Landgoed Den Berg in 2007; in die periode was Bill nog zeer actief betrokken bij het IVN. (foto: Hilly Osinga)

Nieuwjaarsbijeenkomst op de Horte door Hans de Jong

Dik voor elkaar

Zondag 24 januari was het dan 'eindelijk' zo ver dat we elkaar als IVN'ers het allerbeste voor 2016 konden wensen. Er bestaan wel strikte regels tot wanneer dat officieel nog kan, maar als je goede bedoelingen hebt zal het toch wel altijd mogen: elkaar het beste wensen.

We hadden een grote opkomst van bijna 50 goed gemustte IVN'ers in de sprookjesachtige omgeving van het Landgoed De Horte, maar wel onder een grijze, miezige hemel. Warmte zoeken bij de vuurkorven en bij elkaar onder een tentdoek, als dat geen onderlinge band geeft weet ik het niet meer.

Koffie, thee en taart, aan alles was gedacht, al moest je je om alles bij elkaar te krijgen wel even verheffen naar de hogere sferen van de biljartkamer van het Witte Huis. Helaas was Obama niet thuis. Die had ik wel eens willen spreken. De gebruikelijke nieuwjaarswoorden en toespraken hebben we allemaal goed doorstaan, maar gaandeweg begon de IVN-drang naar buiten op te spelen. Uiteindelijk mochten we toch 'los' om een deel van het landgoed te onderzoeken en te fotograferen en het vast te leggen voor het nageslacht. Het 'beleven en ervaren' was niet van de lucht.

Van alles heb ik langs zien komen tot zelfs een menselijke biljartkeu, aan het krijten zijn we niet toegekomen. Het is aardig om te ervaren dat je samen veel weet en kunt. Of alle verhalen en nieuwtjes die verteld werden, waar zijn, weet ik niet, zoals bijvoorbeeld over de naam van de Horte. Een voorde in een 'rivier', een doorgraving door een hoogte? Ik heb zo mijn twijfels. Wat ik wel weet is dat het gebied vroeger Djok-jakarta heette, door de bouwer zo genoemd naar de bron van zijn rijkdom. En ook dat mijn schoonfamilie die in de buurt woont, met zo'n naam niet overweg kon.

De wandeling samen over het landgoed blijft prachtig, ook als je er vaker komt. Terug in het Witte Huis hebben we de ervaringen gedeeld met ondersteuning van onderweg gemaakte foto's. Hoe deden we dat vroeger toch? Mooi om mee te maken was dit uitstapje met z'n allen. Het is dat ik wel enig idee heb hoeveel tijd de organisatie van dit evenement vergde, anders zou ik zeggen: dat moeten we toch een paar keer per jaar doen.

Nogmaals heel hartelijk bedankt aan de organisatie Janneke Paalhaar, Joyce Schreuder en Sandra Narain.

Figuur 1:
Voorzitter Hans de Jong op
het 'bunelbankje'.
 (foto: Carin van de Ploeg)

Figuur 2: Buiten bij de vuurkorf.

Figuur 3: Menselijk biljarten.

Figuur 4: Deelnemers in het Witte Huis op de Horte.

Figuur 5: Samenwerking.

(foto's: Carin van de Ploeg)

Terug naar de Oertijd met 'Oer is Stoer' door Loes laFaille

Zondagmiddag 24 april j.l. vond op wijkboerderij de Klooienberg in Holtenbroek de activiteit 'Oer is Stoer' plaats. 'Oer is Stoer' wordt één keer per jaar georganiseerd door Gerda Revenberg van IVN Zwolle en is bedoeld voor kinderen van 6 tot 12 jaar. Kinderen en hun (groot)ouders konden aan den lijve ondervinden hoe de oermens geleefd moet hebben. Ze konden deelnemen aan diverse activiteiten en zo het oergevoel in de natuur beleven.

Wat deed de oermens zoal de hele dag? Hij was druk met van alles en nog wat. Hij ging op jacht en hij moest zijn eigen voedsel verzamelen. Dat was nog niet alles. Hij moest zijn eigen graan malen, potten bakken, leer bewerken, vuur maken om te koken en zich warm te houden, en zijn eigen kleding weven. De oermens moest veel van planten weten. Hij gebruikte planten om te eten, maar ook om medicijnen van te maken.

Bij 'Oer is Stoer' konden pannenkoeken gebakken worden, heksenthee gemaakt, boter gekarnd en nog veel meer op kookgebied. Ook leerden de deelnemers zelf vuur maken zonder lucifers. Je kon creatief bezig zijn, je eigen dromenvanger maken of een olielampje, een katapult of een blaaspijp. Er konden 'oer-oude' spelletjes gedaan worden. Ook kon er een oerselfie gemaakt worden.

Er zijn 27 kinderen geweest. Het was een leuk evenement waarin veel geleerd is.

IVN werkt aan een duurzame samenleving. Door mensen zelf in aanraking te brengen met de natuur, worden zij zich pas écht bewust van de waarde ervan. Daarom laten wij jong en oud de natuur van dichtbij beleven. De IVN organiseert verschillende activiteiten. Kijk voor meer informatie op de site van het IVN, www.ivnzwolle.nl

Figuur 1: Gerda Revenberg bij de inschrijvingstafel, waar kinderen hun 'oerkaart' kunnen halen, waarmee ze alle oeractiviteiten kunnen gaan doen. (foto: Carin van de Ploeg)

KNNV Afdelingsbestuur

voorzitter **Dirk Maas**
De Doornweg 49, 8035 PD Zwolle
diwimaas@gmail.com T 0529-427255

secretaris **Adri Dubbeldam**
Meppelerdiep 26, 8032 TC Zwolle
secretaris@zwolle.knnv.nl T 038-4524107

penningmeester **Erwin de Visser**
Kleinjansweg 6, 8141PN Heino
penningmeester@zwolle.knnv.nl T 0572-394799

natuurhistorisch secretaris/ PR/coördinator activiteiten **Erik van Dijk**
Donker Curtiusware 35, 8014 TK Zwolle
hwj.vandijk@gmail.com T 06-22441315

bestuurslid **Henk van Blitterswijk**
Westenholterweg 7, 8042 AE Zwolle
h.van.blitterswijk.1@kpnmail.nl T 038-4234191

bestuurslid **Peter van Dam**
Tesjeslaan 37, 8042 CP Zwolle
petervandam38@yahoo.com T 038-4220912

bestuurslid **Bert Dijkstra**
Eikenlaan 52, 8024 CP Zwolle
dijkstrakamon@home.nl T 038-4546912

Ondersteunende functies

ledenadministratie **Cor Kauw**
Sloetmarke 39, 8016 CJ Zwolle
bestlid@zwolle.knnv.nl T 038-4653592

redactie nieuwsbrief nieuwsbrief@zwolle.knnv.nl

website **www.knnv.nl/zwolle**
webmaster Corien Bruins Slot webmaster@zwolle.knnv.nl

e-mailadres afdeling postadres **secretaris@zwolle.knnv.nl**
KNNV Afdeling Zwolle
Postbus 1275
8001 BG Zwolle

Contributie 2016 KNNV

Lidmaatschap € 34,- incl. toezending Natura
Huisgenootlidmaatschap € 15,50
Jeugdlidmaatschap (t/m 25 jaar) € 21,- incl. toezending Natura
Regionaal lidmaatschap € 21,-

Gironr: IBAN NL38 INGB 0000 9982 42 t.n.v. KNNV Zwolle
Opzeggen lidmaatschap uiterlijk 15 december voorafgaand aan betreffende kalenderjaar schriftelijk of per e-mail bij de ledenadministrateur. U ontvangt binnen 10 dagen een bevestiging. Zo niet, neemt u dan opnieuw contact op.

IVN Afdelingsbestuur

voorzitter **Hans de Jong**
Fabrieksweg 9, 8015 PS Zwolle
hansdejongjf@gmail.com T 0529-497648

secretaris **Gerda Boonstra**
Primulastraat 54, 8013 XH Zwolle
secretaris@ivnzwolle.nl T 038-4217317 of
06-22643126

assistent-secretaris **Hettie ten Klooster**
Luukmanserf 4, 7772 AC Dalfsen

penningmeester **Gerard Derkman**
Jellissenkamp 36, 8014 EW Zwolle
g.derkman@home.nl T 038-4656445

Twée bestuursleden gezocht!

Ondersteunende functies

ledenadministratie **Roelof Pol**
ledenadministratie@ivnzwolle.nl T 038-4609436

redactie nieuwsbrief secretaris@ivnzwolle.nl

website **www.ivnzwolle.nl**
webmaster Jeroen Nijhuis webmaster@ivnzwolle.nl
webredactie Manon Nijhuis webredactie@ivnzwolle.nl

e-mailadres afdeling **ivnzwolle@ivnzwolle.nl**

IVN Zwolle hanteert een protocol voorkomen van ongewenst gedrag

Contributie 2016 IVN

Lidmaatschap € 18,- per jaar. U ontvangt dan ook het landelijke blad Mens en Natuur 4 x per jaar;
Huisgenootlidmaatschap € 9,-
Donateurs € 10,- per jaar.

Gironr: IBAN NL26 INGB 0000 124197 t.n.v. IVN Zwolle e.o.
Opzegging van het donateur-/lidmaatschap kan per kalenderjaar. U dient dit vóór 15 december voorafgaand aan het betreffende kalenderjaar schriftelijk of per e-mail door te geven aan de ledenadministrateur.

Indien onbestelbaar retour zenden aan:

Postbus 1275
8001 BG Zwolle

Zwols *Natuur*Tijdschrift

Jaargang 23 nummer 1, lente/zomer 2016

Verschijnt in een oplage van 700 exemplaren.

Redactie

Leander Broere, Jeroen Koot, Gabi Milder, Carin van de Ploeg, Wietske Prummel.

Druk

Veldman Print & Sign, IJsselmuiden

Redactieadres

e-mail: zntredactie@live.nl

Aanleveren van kopij voor het ZNT:

Liefst digitaal zonder opmaak via e-mail aan het redactieadres;
afbeeldingen los in voldoende hoge resolutie.

Niets uit dit nummer mag worden gebruikt voor publicatie zonder uitdrukkelijke toestemming van de redactie, de auteur of de fotograaf.

De redactie van het ZNT aanvaardt geen enkele aansprakelijkheid voor schade, voortvloeiend uit het plaatsen van aangeboden foto's, illustraties of teksten waarop het auteursrecht of portretrecht van iemand anders rust.

Het ZNT is het gezamenlijke tijdschrift
van IVN en KNNV, beide afdeling Zwolle